

УДК 316.344

О.В. СКОРИНІНА-ПОГРЕБНА

**ПЕРЕТВОРЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ СТУДЕНТІВ-ЕКОНОМІСТІВ
У ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ
ПРОСТІР****Скориніна - Погребна Ольга Володимирівна** – докторант кафедри прикладної соціології Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, кандидат психологічних наук, доцент

На сучасному етапі розвитку суспільства система освіти має глобальні перетворення у зв'язку із ускладненням вимог до конкурентоздатних фахівців. В статті визначено сутність та особливості перетворень освітнього економічного простору, визначено ставлення до них студентської молоді. В статті розглянуто комунікативний простір студентів-економістів. Комунікативний простір включає в себе комунікативні ролі, комунікативну сферу, комунікативну ситуацію та комунікативні установки.

Ключові слова: адаптація, економічна еліта, освітній простір, студентська молодь, комунікативні ролі, комунікативна сфера, комунікативна ситуація, комунікативні установки.

На современном этапе развития общества в системе образования происходят глобальные изменения в связи с усложнением требований к конкурентоспособным специалистам. В статье определены сущность и особенности преобразований экономического образовательного пространства, изучено отношение к ним студенческой молодежи. В статье рассмотрено коммуникативное пространство студентов-экономистов. Коммуникативное пространство включает у себя коммуникативные роли, коммуникативную сферу, коммуникативную ситуацию и коммуникативные установки.

Ключевые слова: адаптация, экономическая элита, образовательное пространство, студенческая молодежь, коммуникативные роли, коммуникативная сфера, коммуникативная ситуация, коммуникативные установки.

An education system at the present stage of social development has a global transformation because of the complication of the requirements for competitive professionals. The article revealed the essence and features of the educational transformation of economic space, student's attitude is determined. Communicative space of students-economists is considered in the article. Communicative space includes for itself communicative roles, communicative sphere, communicative situation and communicative settings.

Keywords: adaptation, the economic elite, the educational environment and students, communicative roles, communicative sphere, communicative situation, communicative settings.

© О.В. Скориніна-Погребна, 2012

Постановка проблеми. В умовах міжнародної інтеграції, світової глобалізації і трансформації важливе місце належить освіті. Це пов'язано із швидкими соціально-економічними змінами в суспільстві, в результаті чого формуються нові параметри навчання у вузі, які вимагають перетворення і зміни традиційних методів навчально-виховного процесу.

Актуальність проблеми полягає в тому, що розвиток вищої освіти повинен бути пов'язаний з вимогами держави, перспективами розвитку країни, інтересами суспільства. У цьому зв'язку виникає необхідність перетворення освітнього простору в контексті вимог суспільства, що пред'являються до молодих фахівців. Від фахівців нового покоління суспільство чекає високого рівня професіоналізму і у цьому зв'язку перед системою професійної освіти стоїть першочергове завдання – підготовка конкурентоздатного фахівця, який володіє високим рівнем професійної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень щодо функціонування вищої школи як інституту формування компетентних спеціалістів дозволяє відзначити необхідність посилювати економічну, інтелектуальну, культурну, соціальну і технічну базу українського суспільства, що схиляє Україну до вступу в єдиний європейський освітній простір. Проблемі вдоско-

налення навчально-виховного процесу присвячені роботи таких дослідників, як В.Астахова, В.Бакіров, С.Балабанов, М.Благонравін, Б.Вульфсон, В.Жуков, О.Навроцький, В. Погребна, Є.Подольська, Д.Ротман, Л.Сокурянська, І.Тарапов, Ю.Чернецький та ін.

Мета дослідження. Аналіз комунікативного простору студентів-економістів, вивчення його особливостей у процесі перетворень освітніх сценаріїв у Вузі. Для реалізації мети запропоновано вирішення завдань: 1) визначити особливості перетворень в освітньому економічному просторі; 2) проаналізувати особливості комунікації студентів – економістів в навчально-виховному процесі; 3) дослідити динаміку взаємодії студентів та викладачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В системі вищої освіти можна виділити різні підсистеми залежно від одержуваної спеціальності. Однієї з таких підсистем є економічна освіта.

Кожний компонент системи може розглядатися як окрема система із своїми структурними елементами, зв'язками, межами. Сама система також може розглядатися як елемент деякої надсистеми (суперсистеми). Так, європейський освітній простір є метасистемою (надсистемою, суперсистемою). Український освітній простір – це освітня система, в межах якої економічна освіта

– підсистема освітнього українського простору.

Як відомо, система – це множина взаємозв'язаних об'єктів, організованих зв'язками в якесь єдине ціле; безліч елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, яке утворює певну цілісність, єдність [1, С. 124-128].

Структурними елементами даної підсистеми є різні економічні спеціальності, для яких необхідними є певні знання, практичні уміння і професійні компетенції, необхідні для успішної професійної діяльності. Для кожної спеціальності характерна своя комбінація компонентів, яка може розглядатись як константна. Тобто знання, практичні уміння, які в сукупності складають компетенції, є результатом процесу навчання у вузі. З другого боку, в системі завжди відбуваються події, процеси, в результаті яких здійснюються трансформації, провідні до змін деяких компонентів, їх змісту і відношення між ними [2, с. 479].

Між системою та оточенням завжди відбуваються взаємозв'язки. В межах самої системи відбуваються комунікації між її учасниками. Особливості комунікації залежать від соціальних ролей та соціального статусу комунікантів, від змісту комунікативних актів та комунікативних подій.

Освітній світ сконструйований та організований, його структура – результат культурно-історичного процесу. Він специфічний для кожного суспільства та професійної спільноти. Але в кожному вузі існують прийняті зразки студентського та викладацького життя і діяльності, особливостей їх комунікації. Під прийнятими взірцями в даному випадку розуміються загальні уявлення про стадії отримання освіти, культуру поведінки, правила діяльності та навчання, форми соціальної організації, систем статусів та престижу, системи рольових позицій акторів, взаємодії між ними. Взагалі, можна говорити про освітній сценарій у суспільстві. Освітній сценарій – це послідовність дій акторів для досягнення поставленої мети в підготовці молодих спеціалістів. Викладення сюжетної схеми в вузі здійснюється шляхом написання вимог до взаємодії, комунікації студентів та викладачів, написання навчальних програм, розподіл навантаження на весь навчальний період. Освітній сценарій визначає основний порядок дій, ключові моменти розвитку та становлення професіоналізму студента, черговість участі акторів у навчально-виховному процесі. Збереження загальної сюжетної схеми обумовлено образами (соціальними ролями) акторів, які діють в межах своїх рольових можливостей та обов'язків. В даному випадку мова іде про внутрішньосистемну комунікацію. Сценарій пишеться для конкретного глядача, і він стає конкретною відповіддю на «соціальне замовлення». Освітній сценарій складається для роботодавців, які висувають свої вимоги до конкурентоздатного спеціаліста. Комунікація освітньої установи із роботодавцями – це зовнішньосистемні комунікації. Організації очікують від працівників виконання певних соціальних ролей, успішність яких регулюється адміністрацією, без чого неможливо впорядкування спільної діяльності. Організація комунікації і взаємодії акторів «закладається» в структуру освітнього

сценарію. Комунікативний простір включає в себе комунікативні ролі, комунікативну сферу, комунікативну ситуацію та комунікативні установки.

І. Гоффман відзначає, що існують два види прийняття ролей. В першому випадку «актор приймає на себе ролі і наслідує поведінку та дії конкретних референтних осіб (батьків, найближчих родичів і т. п.). В другому випадку соціально-психологічні установки інших людей генералізуються, в результаті чого з'являється «узагальнений інший». Узагальнений інший асоціюється з формуванням загальних абстрактних правил поведінки, виконання яких підтримує існування даного співтовариства як цілого» [3, С. 179-189].

«Команда» – чергове поняття, яке використовується І. Гоффманом замість звичайного поняття «соціальна група». В нашому випадку під командою можна розуміти представників потенційної економічної еліти, професорсько-викладацький склад та адміністрація університетів. Головну завдання команди – контролювати враження від виконання, тобто ставлення роботодавців та суспільства до випускників економічних спеціальностей. Тому у відносинах членів команди звичайно розвивається особлива солідарність. Під солідарністю розуміється ступінь згуртованості групи, єдність інтересів, згоди у вирішенні проблемних ситуацій, єдність у світосприйнятті та сумісна відповідальність за результати діяльності.

Одним із завдань учасників команди є виявлення структури соціальних контактів, безпосередніх взаємодій між людьми і структури явищ суспільного життя. І. Гоффман дає системі відносин назву «порядок взаємодії» [3].

Зміни в системі освіти висувають нові вимоги до соціальних ролей і діяльності викладачів. Рольову позицію викладача в нових освітніх умовах можна визначити як сприяння самовизначенню і самореалізації студента, що навчається. Отже, викладання, як професійне заняття, стикається в новій ситуації із змінами в освітньому сценарії: не тільки передача знань, скільки залучення педагогів до шляхів і методів, що дозволяють використовувати власні резерви для вирішення професійних і інших життєво важливих проблем. Ефективність слідування сценарію, успішність виконання соціальної ролі прямо залежить від здатності врахувати відзначені вище особливості освітнього процесу і на цій основі збудувати «тактику комунікації».

Студенти виконують свої соціальні ролі, відмінні від викладацьких. Але в процесі навчання вони залучаються до професійної економічної спільноти, в процесі освітньо-виховної взаємодії викладачі та студентська молодь відносяться до загального оточення, знаходять спільні інтереси, цінності, спрямованості, вони мотивують один одного в своїй діяльності. Таким чином, «виникають відносини взаємного розуміння і згоди і, разом з ними, загальне комунікативне оточення. Воно характеризується тим, що пов'язано з особами, які сприймають це оточення та його акторів як своє необхідне доповнення...» [4, С. 22-24]. Тому важливо є тісна взаємодія студентів із викладачами.

Комунікації в професійній діяльності завжди

відрізняються специфічними особливостями. Не є винятком і комунікації у системі вищої економічної освіти. Окрім первинних установок, спрямованих на передачу певної інформації, важливе значення мають вторинні установки, що реалізують дискурсивні орієнтації. Останні відрізняються конотативними характеристиками, що декларуються в процесі контакту із рядом посередників. В якості посередників виступають викладачі, адміністрація вузу, куратори спеціальностей та академічних груп. Взаємодія студентів з кожним із представників професійного середовища має свої функції та цілі, залежно від особливостей комунікативної ситуації.

Перетворення комунікативного простору студентів-економістів вивчались протягом 2007-2010 років.

Рівень активності співпраці з куратором за спеціалізацією певною мірою відображає стосунки між студентами та їх викладачами.

Таблиця 1

Рівень активності співпраці з куратором спеціалізації протягом 2007-2010 р. (n=8452)

Роки дослідження	2007	2008	2009	2010
Рівень активності				
Активна співпраця	16,42	25,64	37,8	39,53
Співпраця не в повній мірі	42,52	35,9	37,95	38,95
Відсутність співпраці	38,06	38,46	24,16	21,52

Дані опитування свідчать про те, що більшість студентів, опитаних у 2007 році, співпрацює зі своїми кураторами не в повній мірі (42,52%), зовсім не співпрацює менша кількість студентів (38,06%) і активно співпрацюють зі своїми кураторами за спеціальністю найменша кількість студентів (16,42%).

У порівнянні з 2007 роком у 2008 році можна помітити зростання рівня співпраці зі своїм куратором. Так, кількість таких студентів, які активно співпрацюють зі своїми кураторами за спеціальністю зросла з 16,41% до 25,64%, кількість студентів, які співпрацюють з куратором не в повній мірі зменшилася з 38,06% до 35,90%. Студентів, які зовсім не співпрацюють зі своїми кураторами, залишилася майже незмінна кількість.

Дані опитування у 2009 році свідчать про те, що значна кількість студентів співпрацює зі своїми кураторами не в повній мірі (37,95%), активно співпрацюють зі своїми кураторами за спеціальністю 37,8%, зовсім не співпрацює – 24,16%.

Дані опитування у 2010 році свідчать про те, що значна кількість студентів співпрацює зі своїми кураторами в повній мірі (39,53%), не в повній мірі співпрацюють зі своїми кураторами за спеціальністю 38,95%, зовсім не співпрацює – 21,52%.

Позитивна динаміка у стосунках з кураторами зі спеціальності чітко простежується. Оскільки значно збільшилася кількість осіб, які активно

співпрацюють з кураторами (в 2010 році порівняно із 2007 роком дослідження на 23%). Суттєво зменшилась кількість респондентів, які зовсім не співпрацюють із своїми кураторами із спеціальності (в 2010 році порівняно із 2007 роком дослідження на 5%)

Актуальним є питання щодо взаємодії студентів та кураторів академічних груп.

Таблиця 2

Взаємодія з куратором академічних груп протягом 2007-2010 рр. (n=8452)

Роки дослідження	2007	2008	2009	2010
Рівень активності				
Активна співпраця	68,33	70,33	80,99	88,73
Відсутність співпраці	31,67	29,67	19,01	11,27

Куратори академічних груп виконують переважно виховну функцію у взаємодії із студентами. Рис.2 демонструє позитивну динаміку у стосунках респондентів з викладачами у виховному контексті. Активність роботи кураторів в 2010 році порівняно із 2007 підвищилася на 20,5%.

Педагог та студент знаходяться в різнобічних стосунках. Їх взаємодія припускає не тільки передачу знань, контроль за навчанням, а також урахування індивідуальних особливостей студентів. Педагог повинен бути прикладом для студентської молоді в повсякденному житті, у цьому зв'язку йому необхідно бути сучасним в розгляді проблемних ситуацій. Молодого спеціаліста робить компетентним його оточення, яке приймається як референтне, від нього наслідуються теоретичні, практичні та оціночні установки. «Світ повсякденного життя не є приватним, він загальний для акторів та його супутників. Інші люди, яких вони в досвіді переживають у цьому світі, постають у різних аспектах, і тому відносини з ними мають різні ступені близькості. Модифікації, які визначають моє відношення до інших і переживання стосовно них, є центральним чинником у конституції різних областей соціального миру. Соціальний світ містить область, що характеризується безпосереднім переживанням актором інших. Люди, що знаходяться в цій області, є супутниками; вони розділяють загальний сектор простору і часу» [4, с. 117].

Говорячи про освітній простір, слід відмітити, що, з точки зору А. Шютца, процеси свідомості студентів є для викладачів елементами їх світу, точно так, як і процеси викладацької свідомості — для студентів. Процеси свідомості педагогів не дані студентам у безпосередній очевидності, але у молоді в процесі взаємодії формуються деякі знання про них, тому з високим ступенем правдоподібності приписуються педагогам типові мотиви в типових соціальних відносинах.

В результаті суспільних трансформацій змінилися вимоги до молодих спеціалістів економічного профілю, що сформувало необхідність змін в освітньому просторі. З точки зору концепції Л. Фестін-

гера, виникла невідповідність між переконаннями, що університети дають якісну освіту, та актуальною ситуацією на ринку праці. Ця невідповідність породжує «когнітивний дисонанс» [5]. «Виникнення дисонансу породжує дискомфорт, який мотивує учасників взаємодії до прагнення досягти консонансу» [5, С. 15-52]. Спектр ситуацій в освітньому просторі, в яких виникає дисонанс, достатньо широкий. Виникнення дисонансу пов'язано із змінами вимог до економічної освіти та спеціалістів економічного профілю з боку суспільства. Ці вимоги пов'язані як із інтелектуальною, професійною, так і з соціальною сферами, оскільки конкурентоспроможність спеціалістів-економістів полідетерміноване та багатоаспектне поняття. Зменшенню дисонансу сприяє введення компетентнісного підходу в освіті, в результаті чого в процесі навчання формуються не тільки базові професійні знання (теоретичний рівень підготовки), практичні навички, а також необхідні професійні компетенції. Зберігається дисонанс у період переходу із одного освітнього підходу в інший, оскільки будь-які зміни пов'язані із кризовими явищами в системі. Говорячи про консонанс та дисонанс, які існують між парами елементів, слід відзначити, що в процесі формування економічної еліти беруть участь три елементи, кожен із яких виконує свої функції. Парами елементів є: суспільство та вузи; університет та студентська молодь. Введення компетентнісного підходу сприяє зниженню дисонансу між вузами та суспільством.

Розглядаючи в якості елементів вузи та студентське середовище, можна говорити, що введення компетентнісного підходу породжує дисонанс, оскільки нові вимоги до повсякденного життя викликають необхідність перебудови соціальних ролей з боку всіх учасників процесу. Дисонанс виникає через логічну несумісність уявлень про навчально-виховний процес та нововведень в освітньому просторі. Недосвідченість учасників взаємодії щодо мотивації пропонованих змін викликає стан незадоволеності, оскільки відбувається різка зміна вже стабільних рольових очікувань і відповідно самих соціальних ролей. Для зниження дисонансу організуються зустрічі із адміністрацією вузів та викладачами з метою інформування студентської аудиторії щодо мотивів переходу на нову систему навчання, організуються моніторинги студентської думки щодо змін у навчально-виховному процесі, а також ступеня задоволеності отриманою освітою. Залучення студентів до викладацького середовища через урахування їхньої точки зору щодо вузівського життя, підкреслення значущості їхніх думок, формують новий рівень відповідальності, що є необхідним у формуванні елітарності акторів. Крім того, це сприяє організації загального комунікативного оточення, в результаті чого виникає колективне мислення та сприйняття вузу як референтної групи, що значно знижує рівень дисонансу.

Висновки. В результаті проведеного дослідження слід відзначити, що повсякденна діяльність педагогів зазнає суттєвих змін, які перетворюють ідентичності та розкривають нові засоби соціаль-

ного існування, необхідні на сучасному етапі розвитку економічної освіти. Будучи включеними у соціальну взаємодію, викладачі повинні засвоювати нові норми, схеми поведінки та відтворювати їх. Розглядаючи повсякденність як процес, в якому відбуваються навчально-виховні перетворення, необхідно відзначити факт «оповсякдення», виявленого М. Вебером. Це процес обживання нової ситуації, нового простору, в результаті чого відбувається навчання новим схемам взаємодії, засвоєння нових освітніх традицій, закріплення нових норм. Повсякденні дії викладачів залежать від певних очікувань учасників взаємодії. З одного боку – адміністрація вузу, яка здійснює контроль за виконанням перетвореної соціальної ролі, очікуючи успішного її виконання, а з іншого – студенти, які мають свої уявлення про «ідеальний тип» викладача і відслідковують відповідність чи невідповідність педагога цьому образу.

Під виконанням ролі ми розуміємо «цілісну поведінку, яку актор демонструє іншим і яка впливає на інших» [4]. Педагог та студент знаходяться в багатограних стосунках. Їх взаємодія припускає не тільки надання знань та здійснення контролю, але й урахування індивідуальних особливостей акторів. Студенти є особами із своїм оточенням, із своїми особливостями і своїми ролями за межами професійної спільноти. В межах вузу вони мають відношення до тих самих об'єктів, до яких мають відношення викладачі. Вони віднесені до загального оточення та пов'язані із ним. Таким чином, у студентів та викладачів виникає спільний комунікативний простір. Це важливий елемент у процесі становлення професіоналізму студентів, оскільки студенти вступають у професійну групу з моменту вступу до вузу, і в їх повсякденному житті саме викладачі формують цінності, професійний світогляд, мислення, мотивації. Необхідно, щоб викладацький колектив був референтною групою, здатною своїми комунікативними діями створити «союзи більш високого рангу, щоб виникла сукупність соціальних суб'єктів, які знаходяться в дійсній або потенційній комунікації один з одним» [4, с. 276].

Референтна група дає об'єктивний сенс соціальній ролі та рольові очікування відповідно до візирців, в нашому випадку педагоги встановлюють необхідний комплекс компетенцій, необхідних для досягнення професійного успіху на основі запитів роботодавців та їхніх вимог до молодих спеціалістів. Але в той же час кожний студент обирає свій індивідуальний засіб відповідності майбутній професії, визначаючи свою ситуацію в ній.

Отже, отримані дані констатують наявність змін у взаємодії педагогів та студентів, що свідчить про активний перехід до компетентнісного підходу в системі економічної освіти. В статті узагальнено уявлення щодо перетворень освітнього простору в системі економічної освіти на основі аналізу особливостей навчально-виховного процесу в сучасних українських університетах, що дає можливість проаналізувати комунікативний простір студентів – економістів як такого, який є основою формування професіоналізму випускників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Парсонс Т. О структуре социального действия. / Парсонс Т.; Пер с англ. под общ. ред В.Ф.Месноковой, С.А.Белановского. – М.: Академический Проект, 2000. – 879 с. – ISBN 5829100169.
2. Американская социологическая мысль: тексты / под. Ред. В.И. Добренъкова. – М.: издание международного университета бизнеса и управления, 1996. – 560 с.
3. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни. – Москва, изд. «Канон-пресс-Ц», 2000. – 304 с. -- ISBN: 5-93354-006-4.
4. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / Сост. А.Я. Алхасов; Пер. с англ. А.Я. Алхасова, Н.Я. Мазлумяновой -- М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. -- 336 с. – ISBN 5-93947-012-2
5. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса. / Пер. с англ. А. Анистратенко, И. Знаешева. -- СПб.: Ювента, 1999. – 318с. – ISBN 5-87399-129-4.